

České země v 11. a 12. století

Překonání krize, která česká země zasáhla kolem roku 1000, spojujeme se jmény dvou přemyslovských knížat, otce a syna, Oldřicha a Břetislava. Po polském intermezzu na pražském knížecím stolci se v roce 1004 z vyhnanství s podporou římského krále Jindřicha II. vrátil Oldřich a stal se novým knížetem. Oldřich si, podobně jako před ním záhadný kníže Vladivoj, nechal své země udělit jako říšské léno. Uklidnění situace a upevnění svého postavení Oldřich využil k další expanzi směrem na východ. Právě za jeho vlády byla k Čechám už trvale připojena Morava. V jeho dobách také vznikl Sázavský klášter (1032), kde se uplatňovala slovanská liturgie a jehož prvním opatem se stal svatý Prokop. Většina veřejnosti si však v souvislosti s Oldřichovým jménem nevybaví tyto události, ani na příklad tak zvané druhé vyvraždění Vršovců, údajně knížetem zorganizované pro podporu jeho bratra Jaromíra, ale jeho vztah s pradlenou Boženou, ze kterého vzešel Břetislav.

Břetislavovi vstup do světa velké politiky komplikoval nemanželský původ. Nejspíše právě z tohoto důvodu svou nastávající manželku, Jitku ze Schweinfurtu, unesl z kláštera. Nevěsta z významného říšského rodu zpečetila sblížení přemyslovské a schweinfurtské politiky a po, zřejmě zinscenovaném, únosu společně strávená noc učinila sňatek nezbytným. V roce 1034 Břetislav usedl na pražský knížecí stolec. A i on pro stabilizaci svého postavení přijímá zemi jako říšské léno. Mezitím se výrazně proměnila situace v Polsku, kde došlo k opětovnému veřejnému vyznávání pohanství a k rozpadu hradske soustavy. Toho v roce 1039 využil Břetislav k válečnému tažení během něž dobyl sídlo arcibiskupství Hnězdno. Z něj odvezl do Prahy ostatky svatého Vojtěcha. Nad jeho hrobem vyhlásil tak zvaná Břetislavova dekreta, soubor právních předpisů potírajících ve společnosti přežívající pozůstatky pohanství. Světcovy pozůstatky chtěl nejspíše využít i pro zřízení arcibiskupství v Praze. V rámci následování stredoevropského modelu se snažil po vzoru Velké Moravy, přeneseném úspěšně do Polska a Uher, dosáhnout církevní nezávislosti a snad i královské koruny. V tomto svém usilování ale nebyl úspěšný. Říše se na takovéto posílení svého východního souseda a narušení rovnováhy ve střední Evropě dívala s nelibostí.

Poměry mezi Přemyslovci narušovala jejich početnost, právo nosit označení kníže měl každý dospělý, legitimní mužský potomek rodu, pokud k nim připočteme i levobočky, mohlo najednou žít dvacet až třicet Přemyslovců. Samotný Břetislav I. měl pět synů. Zanechal po sobě stařešinský zákon (seniorát), spíše doporučení, upravující posloupnost v obsazování knížecího stolce. Ten měl vždy obsadit nejstarší člen rodu. Ve skutečnosti ale bylo vymození tohoto pravidla značně obtížné a hned mezi Břetislavovy potomky propukly nástupnické spory.

Neklid panoval nejen v Čechách, ale i v říši. V sedmdesátých letech 11. století propukl spor o investituru, došlo k povstání v Sasku. Do těchto sporů zasáhl český kníže Vratislav II. (k moci se dostal po bratrovi Soběslavovi), který se jednoznačně postavil na stranu římského krále Jindřicha IV. Jindřich toužil po císařském titulu a proto v 80. letech vyrazil do Itálie. Jako odměnu za svou podporu v Itálii i říši získal Vratislav z Jindřichových rukou královskou korunu. Nejednalo se ovšem o dědičný titul, spíše o osobní vyznamenání Vratislava. Na významné Vratislavovy stopy narážíme i v církevních dějinách. Založil vyšehradskou kapitolu přímo podřízenou papeži a v roce 1063 obnovil olomoucké biskupství.

Královský titul se podařilo získat i Vladislavovi II. Udělil mu ho Fridrich Barbarossa potřebující podporu na svém tažení do Itálie, směřující především proti vzpurnému Milánu. Dohodu mezi císařem a knížetem zprostředkoval olomoucký biskup Jindřich Zdík. Vladislavovo postavení se od Vratislavova odlišovalo. Stal se nejpřednějším říšským knížetem, císař neměl mít v Čechách žádné pravomoci. Později se ale Vladislav dostal s Barbarossou do sporu. Císař se snažil oslabit postavení českého státu a z tohoto důvodu v roce 1182 vytvořil moravské markrabství podřízené přímo říši (tento výklad je ovšem dnes zpochybňován, známe

jej z Jarlochova letopisu, který se ovšem dochoval jen v barokním opisu obsahujícím mnoho pozdějších přípisů).

I když se Vladislav ještě za svého života snažil zajistit nástupnictví pro syna Bedřicha, dokonce kvůli němu abdikoval, rozhořely se v zemi nástupnické spory. Bedřich nesplňoval podmínku seniorátu a o svůj nárok se hlásili starší příslušníci dynastie, knížecí titul se snažili získat i moravští Přemyslovci. Neklidná situace se střídáním panovníku trvala čtvrtstoletí. Nakonec skončila překvapivou dohodou. V předvečer chystané bitvy mezi Vladislavem Jindřichem a Přemyslem Otakarem (I.), Vladislavovými syny, Vladislav Jindřich abdikoval ve prospěch bratra a ponechal si pouze Moravu jako markrabě.

Za vlády Přemysla Otakara I. se situace uvnitř přemyslovské dynastie radikálně proměnila. Většina vedlejších přemyslovských linií přirozeně vymřela a vytratilo se tak riziko bratrovražedných bojů o moc. V roce 1212 mu byl Zlatou bulou sicilskou potvrzen dědičný královský titul. Čechy knížecí se tak definitivně proměnily v Čechy královské.

Doporučená literatura

BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Naďa: Velké dějiny zemí Koruny české I. Do roku 1197. Praha – Litomyšl 1999.

DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan: Curia ducis, curia regis. Panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců. Praha 2011.

KALHOUS, David: Čechy a říše. Problém pramenů nebo historiografie?. Český časopis historický, 111, 2013, s. 481-516.

KRZEMIENSKA, Barbara: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině 11. století. Praha 1999.

KOPAL, Petr: Kosmovi d'áblové. Vršovsko-přemyslovský antagonismus ve světle biblických a legendárních citátů, motivů a symbolů. Mediaevalia Historica Bohemica, 8, 2001, s. 7-39.

LUTOVSKÝ, Michal: Po stopách prvních Přemyslovců III. Správa a obrana země (1012-1055). Od Oldřicha po Břetislava I. Praha 2008.

PERŮTKA, Marek (ed.): Jindřich Zdík (1126-1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy. Olomouc 2009.

PLESZCZYŃSKI, Andrzej: Vyšehrad. Rezidence českých panovníků. Praha 2002.

REITINGER, Lukáš: Vratislav. První král Čechů. Praha 2017.

SOMMER, Petr: Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve. Praha 2007.

VANIČEK, Vratislav: Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092-1140. Praha – Litomyšl 2007.

WIHODA, Martin: Morava v době knížecí 906-1197. Praha 2010.

TÝŽ: První česká království. Praha 2015.

WIHODA, Martin – MALAŤÁK, Dalibor (eds.): Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Brno 2006.

ŽEMLIČKA, Josef: Čechy v době knížecí. Praha 1997.

Kontrolní otázky

1. Jakou strategii ve vztahu k říši zvolila přemyslovská knížata po svržení polské vlády v Čechách, aby neohrozila svou vládu?
2. Čím se od jiných v zemi fungujících klášterů odlišoval sázavský klášter?
3. Proč Břetislav zřejmě musel unést svou nastávající Jitku z kláštera?
4. Čeho chtěl Břetislav dosáhnout svou snahou o povýšení pražského biskupství na arcibiskupství?
5. V čem spočívá stařešinský zákon?

6. Který z českých panovníků založil vyšehradskou kapitolu?
7. Komu v Čechách v 11. a 12. století náležel titul kníže?
8. Proč Vladislav II. neuspěl se svými snahami prosadit jako nástupníka syna Bedřicha?
9. Vratislav II. podporoval Jindřicha IV. v boji o investituru. O co se v tomto sporu jednalo?
10. Jaká nová instituce vznikla na Moravě v závěru 12. století?

Doplňující texty

1. Břetislavova dekreta (1039)

Třetí noci se zjevil biskupu Šebířovi, když po jitřních obřadech odpočíval, ve vidění svatý biskup Vojtěch a pravil: „Pověz knížeti a jeho předákům toto: Otec z nebes dá, oč žádáte, neoddáte-li se opět hříchům, jichž jste se odřekli ve vodě křtu.“ Ráno to oznámil biskup knížeti a jeho předákům a ti hned plni radosti vešli do chrámu Panny Marie, padli před hrobem svatého Vojtěcha k zemi a dlouho se společně modlili. Pak kníže povstal a stoje na kazatelně přerušil ticho těmito slovy: „Chcete napravit své nepravosti a zmoudřeti po zlých skutcích?“ A oni se slzami v očích volali: „Jsme ochotni napravit všecko, v čem naši otcové nebo my sami jsme zhřešili proti světcům Božím, a od zlého skutku zcela ustati.“

Tu kníže, pozdvihnuv ruku nad svatým hrobem, takto počal mluvit ke shromáždění lidu: „Bratří, pozdvihněte společně své pravice k Hospodinu a mějte pozor na mé řeči; chci, abyste je přísahou na svou víru potvrdili. Tedy toto ať jest hlavní mé a první přikázání, aby vaše manželství, jež jste doposud měli jako s lehkými ženami a nepořádná po způsobu hloupých hovad, od té chvíle byla podle církevních ustanovení zákonná, soukromá a nerozlučná, a to tak, aby muž žil maje dosti na jedné ženě a žena majíc dosti na jednom muži. Jestliže by však manželka svým mužem nebo muž manželkou opovrhla a svár mezi nimi vzplanul do roztržky, přejí si, aby ten rušitel manželství, který by se nechtěl vrátiti k předešlému svazku právě uzavřenému, nebyl uváděn podle řádu naší země do otroctví, nýbrž spíše, jak neoblomně káže naše nezměnitelné rozhodnutí, budiž odveden, ať je to jakákoliv osoba, do Uher a nesmí se žádnými penězi vykoupiti nebo do naší země vrátiti, aby se hlízami jedné ovečky nenakazil celý ovčinec Kristův.“ Biskup Šebíř pravil: „Kdo by jinak učinil, budiž klet! Týmž trestem mají býti stiženy panny, vdovy a cizoložnice, o nichž je známo, že pozbyly dobrého jména, porušily stud a obtěžkaly smilstvím. Neboť když se mohou podle své vůle vdáti, proč se dopouštějí cizoložství a svůj plod vyhánějí, což je zločin ze zločinů nejhorší?“

Potom kníže doložil: „Když by však žena prohlásila, že jí muž nesplácí stejnou láskou, nýbrž ji nemilosrdně bije a trýzní, bude rozhodnuto mezi nimi božím soudem, a kdo bude nalezen vinným, ať trpí trestem vinného. Rovněž i stran těch, kdo jsou nařčeni z vraždy: arcikněz ať oznámí jejich jména správci svého hradu a správce ať je povolá na soud, a budou-li se vzpíráti, uvrhne je do vězení, až buď učiní vhodné pokání, anebo, budou-li zapíráti, buďtež zkoušeni žhavým železem nebo očištěni vodou, zdali je na nich vina. Avšak vrahy bratrů, otců nebo kněží a osoby z podobných hrdelních zločinů obviněné ať arcikněz označí hradeckému správci nebo knížeti, a ten je spoutané na rukou a v pase ze země vyhostí, aby, tuláky a uprchlíky jsouce, bloudili jako Kain kolem po světě.“ Biskup Šebíř pravil: „Toto ustanovení knížete jako spravedlivé budiž klatbou stvrzeno! Neboť k tomu vám knížatům meč visí po boku, abyste své ruce častěji umývali v krvi hříšnickově.“

Opět dí kníže: „Ten, kdo by krčmu, jež jest kořenem všeho zlého, odkud pocházejí krádeže, vraždy, smilství a ostatní nepravosti, zřídil, i ten, kdo by zřízenou koupil-“, biskup Šebíř dodal: „budiž klet!“ A kníže: „Který krčmář by byl postižen jako rušitel tohoto ustanovení, buď uprostřed tržiště ke kůlu přivázán, mrskán tak, až biřic umdlí, a na hlavě oholen; jmění mu však nebudiž zabaveno, nýbrž toliko pítí na zem vylito, aby se nikdo prokletým douškem

neposkvrnil. Pijáci však, budou-li přistiženi, nevyjdou z vězení dříve, dokud každý do důchodu knížecího nesloží tři sta peněz.“ Biskup Šebř pravil: „Co kníže rozhodl, to naše moc potvrzuje.“ K tomu kníže dodal: „Zakazujeme, aby se vůbec nekonaly v neděli trhy, které v našich krajích lidé proto tak hojně navštěvují, aby v ostatní dni měli kdy na své práce. Bude-li však kdo v neděli anebo ve dni, které jest veřejně nařízeno slaviti, u kostela nalezen při nějakém robotném díle, arcikněz ať mu vezme dílo samé i potah, který se při díle nalezne, a on ať zaplatí tři sta peněz do důchodu knížecího.

Rovněž i ti smělcí, kteří pochovávají své mrtvé v polích nebo v lesích, ať zaplatí arcijáhnu vola a tři sta peněz do důchodu knížecího; mrtvého však ať pochovají znova na hřbitově věřících. To jsou věci, jichž nenávidí Bůh, pro ty se svatý Vojtěch rozmrzel a opustiv nás, své ovečky, raději šel učít cizí národy. Že to již více činiti nebudeme, stvrzujeme přísahou i na naši i na vaši víru.“

Tak pravil kníže. A biskup, vzývav jméno svaté Trojice a vzav kladivo - zatímco ostatní duchovní zpívali sedmero žalmů a jiné k tomuto svatému dílu vhodné modlitby - počal zvolna bořiti vršek hrobu a odboural jej až dolů k svatému pokladu. A když otevřeli rakev, všichni, kdo byli v kostele, byli ovanuti tak pronikavou přelíbeznou vůní, že tři dni jako by se byli najedli nejsytějších pokrmů, nemyslili na občerstvení jídlem; ba i velmi mnoho nemocných se uzdravilo v ten den. Tehdy kníže, biskup a několik málo předáků podivavše se viděli Božího světce, jak se jeho tvář a podoba skvěje a jak je tělo jeho naprosto neporušeno, jako by byl toho dne sloužil slavnou mši svatou; i zpívali duchovní *Te Deum laudamus* a laikové *Kyrieleison* a jejich hlasy se rozléhaly až k nebesům. Potom se kníže, jehož tvář tonula radostí v slzách, takto modlí: „Kristův mučedníku, svatý Vojtěše, jenž jsi měl s námi vždy a všude slitování, vzhledni na nás nyní s obvyklou laskavostí, buď milostiv nám hříšníkům a dopřej milostivě, abys od nás, ač nehodných, směl býti donesen k svému sídlu pražského kostela.“ Divná to věc a přímo úžasná: kdežto před třemi dny se nemohli dotknouti náhrobku, tehdy hned vyzdvihli kníže a biskup bez překážky jeho tělo z hrobu a pokryvše je hedvábím postavili nahoře na oltáři, aby lid mohl věnovati dary, jež zaslíbil Bohu a jeho světcí. A toho dne bylo složeno dvě stě hriven na oltářním stole.

Pramen: FIALA, Zdeněk – BLÁHOVÁ, Marie (edd.): *Kosmova Kronika česká*. Praha 1975.

2. Úryvek z Letopisu tak zvaného Kanovníka vyšehradského (12. století)

Téhož léta dne 9 Novembris a po slowansku Prosince zatmění měsíce červené ; at řeknu, že někteří widěli částku, která byla zůstala mrskajici se sem a tam, až se ztratila. A mnoho hwězd ji obstaupilo, z nichž jedna obletěla mě-síc, jiná wrhla se k půlnoci. Po desíti dnech na noc objewila jsau se červená znamení na nebi k půlnoci.

Léta od narození páně 1129 Wratislaw syn Oldřichůw jat jest od Soběslawa; potom wypowieděn jest ze země. Kladsko hrad jest obnowen a opewněn od Soběslawa.

Téhož léta kníže Soběslaw obnowil jest chrám Wyšehradský, ježž otec jeho blahoslawené paměti král Wratislaw wystawil za duši swau a manželky swé i swého potomstwa se schwálením a z moci slawného papeže Alexandra a 72 otců; kterýžto prwěřecený swatého kostela Římského biskup k stwrzení téhož swatého založení ráčil jest skrze Jana biskupa Tuskulanského a skrze Petra probošta sw. Jiří mučenníka, služebníkům řečeného kostela, totiž knězi, jahnowi a podjahnímu, i také proboštu poslati a na znamení moci apoštolské na vždy uděliti, aby jich užíwali, sandaly a čepice. Když pak to tak bylo zjednáno a ustanoweno, podřídil týž král swrchu wzpomenutý ten řečený chrám swatému kostelu Římskému. Kterýžto takowým způsobem založil nesa na swých ramenau 12 nůši plných kamene ke cti spasitele, tak jak Konstantin císař založil kostel Římský; tedy učinil jej swobodný, a Soběslaw, jak jsme prawili,

obnowil jej a obnowený zvelebil lépe; neb dal stěny malovati, zlatau korunu w něm zawěsil, která wáži 12 hřiwen zlata, stříbra pak 80, mědi a železa bez čísla, dlažbu hlazenými kameny vykřáslil, přidal chodby kolem, pilíře na obau stranách přistawil, cihalmi wrch celý se střechami pokryl, klášter a dílny wšecky dal pokrýti mimo to také kanowníky téhož kostela rozmnožil a přidal platy, dwory a jiné statky.

Pramen: EMLER, Josef (ed.): Fontes Rerum Bohemicarum. T. II. Praha 1874.